

ჰ. გვასალია

ელინისტური ხანის საკულტო ხასიათის არქეოლოგიური მასალა სოფ. სოვლედან

ხოვლე იმ მცირერიცხოვან არქეოლოგიურ კომპლექსთა რიცხვს ეკუთვნის, სადაც ადამიანთა საცხოვრებელ, სამეურნეო და საკულტო ნაგებობათა და სამარხეული ნაშთები ერთ მთლიანობაშია წარმოდგენილი. ეს რთული არქეოლოგიური ძეგლი გამოავლინა 1954—1961 წლებში კასპის რ-ნის სოფ. ხოვლეში ჩატარებულმა არქეოლოგიურმა ძიებამ აკად. ნ. ბერძენიშვილის ხელმძღვანელობით. ხოვლეგორასა და მის ირგვლივ ტერიტორიაზე გამოვლენილი ძეგლები—სამოსახლო გორა, ნასოფლარი, სამაროვანი და კერამიკული საწარმო ძვ. წ. XV—IV სს. ქრონოლოგიურ ჩარჩოში ექვევა. ძველ სამოსახლოზე ცხოვრების შეწყვეტის თარიღად ძვ. წ. IV ს. მიღებული¹.

ხოვლეს სამოსახლო ბორცვიდან სამხრეთ-დასავლეთით 500—600 მ დაშორებულ მინდორზე, ადგილ დუბეში წარმოებულმა გათხრებმა დ. ხახუტაიშვილის ხელმძღვანელობით, გამოავლინა ძველი „სახელოსნო უბანი“. აქ აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალის ქვედა ქრონოლოგიური ზღვარი ძვ. წ. IX—VIII საუკუნეა, ხოლო სიცოცხლის კვალი ძვ. წ. IV ს-ში ქრება².

1960 წელს „სახელოსნო უბნის“ სამხრეთ ნაწილში დაზვერვითი გათხრების დროს აღმოჩნდა ძელურა ნაგებობის შელესილობის დაპწვარი ნაშთებისა და ნახშირ-ნაცრის სქელი შრე. არქეოლოგიური გათხრის შედეგად გამოვლინდა ქვის კედლისა და თიხით შელესილი ძელური ნაგებობის ნანგრევები. ამ უკანასკნელის სამხრეთ ნაწილში აღმოჩნდა იატაკში ჩადგმული თხელკედლიანი, დაკბილულსარტყლებიანი ქვევარი. ანალოგიური ქვევრები ჯადასტურებუ-

¹ იბეჭდება შემოკლებით. წაითხულ იქნა მოხსენებად 1961 წ. 27/IX ასპირანტთა და ახალგაზრდა მეცნიერ მუშაკთა XII სამეცნიერო კონფერენციაზე. იხ. მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა შემოკლ. ტექსტები, თბ., 1961, 353—354.

² გ. ციციშვილი, ოთხი წლის მუშაობის შედეგები ხოვლე-გორაზე (1954—57 წწ.), (ხელნაწერი), 34; დ. ხახუტაიშვილი, ქართული მონათმფლობელური ქალაქის წარმოქმნა ახალი არქ. აღმოჩენების სინათლეზე, ისტორიის ინსტ. შრ., ნაკვ. 1, 1960, 194; დ. მუსხელიშვილი, ხოვლეგორის განათხარი არქეოლოგიური მასალა, წყაროთმცოდნეობისა და ისტორიულ გეოგრაფიას განყოფილების II სამეცნიერო სესია, მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა ანოტაციები, თბ., 1964, 5—8.

³ დ. ხახუტაიშვილი, ხოვლეს მოსახლეობის „სახელოსნო უბნის“ გათხრების შედეგები (ხელნაწერი), 15.

ლია სამთავროს, არმაზისხევის, უფლისციხის ძველ და ახალ წელთაღრიცხვათა მიჯნის მასალებში.

თხით შეღესილი ძელური ნაგებობის ნანგრევებს ემჩნეოდა ხანძრის კვალი. ბათქაშები გაწითლებული და შემჟრულა რყო. ქვევრსა და ბათქაშებიანი ნაგებობის კედელს შორის, 30 სმ X 40 სმ ფართობზე 40 სმ სიმაღლის დამწვარ ფენაში, აღმოჩნდა ნაცარ-ნახშირსა და დამწვარ ბათქაშებში უწესრიგოდ არეული ნივთები. მათი ნაწილი ატარებდა კეცხლში ყოფნის კვალს, ნაწილს კი ეს არ ემჩნეოდა. შემდეგში ეს აზრი ლაბორატორიულმა ანალიზმა დაადასტურა.

დამწვარ ფენაში აღმოჩენილ ნივთებს შორის აღსანიშნავია ოქროს სალტე* (ტაბ. 1, სურ. 1). მისი წრეხაზის სიგრძე 8,2 სმ-ია, დიამეტრი—3,2 სმ, სიგანე—1,5—2 სმ, სალტის ბოლოები ერთმანეთს დაშორებულია 1,4 სმ-ით. მის კიდევებზე ორი სამანკველ ნახვრეტია. სალტეს ირგვლივ შემოუყვება წნევით ამოტვიფრული წერტილოვანი სარტყელი, რომლის შიგნით, დამუჟავების ასეთივე წესით, შექმნილია საკმაოდ რთული კომპოზიცია. მის ცენტრში მოთავსებულია ხის სტილინებული გამოსახულება, რომლის ორივე მხარეს ერთნაირად გამოსახული თითო მნათობია განლაგებული. მათი ცენტრები სალტის ზედაპირზე ამოზრტული დისკოებია, რომელთაგან ხუთ-ხუთი სხივი გამოდის. ხის მარჯვნივ მოთავსებული მნათობი მეორესთან შედარებით ოდნავ ჯიღია. შესაბამისად გრძელია სხივებიც. ამასთან, მისი სხივები გადაკლობილია ცენტრალური ხის ტოტებსა და მნათობის მეორე მხარეს მოთავსებულ „ხის“ ტოტებზე. ორივე მნათობის მეორე მხარეს სიმეტრიულად განლაგებულია წყვილ-წყვილა ხე ან თევზიფხური ორნამენტით შესრულებული ორ-ორი სვეტი. ცენტრალური ხისაგან განსხვავებით, მათ ძირითადი ღერო არა აქვთ. კომპოზიციისაგან შეეული ხაზებით გამოყოფილია ორი ჯვარი. მარჯვნივ მოთავსებული ჯვარი სწორია, მარცხნივ მოთავსებული კი — ირიბი. (ტაბ. IV, 1).

იქვე აღმოჩნდა: — ვერცხლისაგან კვერვით დამზადებული ადამიანის ხელისა და ფეხის სტილინებული გამოსახულებანი. მათი სიგრძე 6,5 სმ-ია. ორივე ფიგურა გახვრეტილია. (ტაბ. IV, 2).

— ვერცხლის თხელი ფირფიტები. ისინი იმავე წესითაა ორნამენტურებული, როგორც ოქროს სალტე. მათ შორის გამოირჩევა ფირფიტა, რომელაც ხარის თავისა და რქების სტილინებული გამოსახულების შთაბეჭდილებას სტოვებს. მას ცენტრალურ ნაწილზე გაკეთებული აქვს ორი ნახვრეტა, შესაძლოა მანკვლებისათვის. მეორე ფირფიტა მოგვაგონებს ცხოველის მოხრილ კიდურს, რომელსაც ირგვლივ შემოუყვება წერტილოვანი სარტყელი. მას შევწრობულ ნაწილზე რავალია მოხაზული, რომლის შიგნით ხაზებია გავლებული. ეს ნაწილი თათის ან ჩლიქის შთაბეჭდილებას სტოვებს. ფირფიტას გაკეთებული აქვს

* ა. აფაქიძე, გ. გობეჯიშვილი, ა. კალანდაძე, გ. ლომთათიძე, მცხეთა. 1, თბ., 1955, 167, 168, სურ. 34; გ. ლომთათიძე, საქ. მოსახლეობის სოციალური და კულტურული დახასიათებისათვის. ახ. წ. I—III სს. ისტორიის ინსტ, შრო., ტ. 1, 1955, 357,

* ელექტრუმის სალტე

სამანქვე ნახერტი. სხვა ფირფიტები ისეა დამტერული, რომ ძნელია მათ ფორმაზე საუბარი. მათ ეტყობათ სამანქვე ნახერტები. შესაძლოა, ისინი წარმოადგენენ რომელიმე ცხოველის გამოსახულების ნაწილებს. ნატეხები ორნამენტივებულია. აქ ვხვდებით წერტილოვან ჩარჩოებს, ზიგზაგებს, რკალებს და სხვ. (ტაბ. I, სურ. 2; ტაბ. III).

თუ მართალია ჩვენი ვარაუდი, რომ ფირფიტების მეტი ნაწილის სახით ჩვენ საქმე გვაქვს ცხოველის (ხარის) გამოსახულებასთან, მაშინ გამოვა, რომ მისი სხეული დაფარულია ასტრალური სიმბოლოების შემცველი რთული ორნამენტული სისტემით.

აქვე აღმოჩნდა მძივები და მძივსაკიდები. მათი საერთო რაოდენობა 305 ცალია. (ტაბ. II, სურ. 1). მძივები დამზადებულია მინერალებისაგან, პასტისა, მინაიებური პასტისა და მინისაგან. ერთი ძელის მძივია და ერთიც—ლოკოინა. მძივების უმრავლესობა (მინისებური პასტის ცილინდრული ფორმის, მინის კასრისებური, საწონის ფორმის, მინის მოოქრული და სხვა მძივები) დამოწმებულია ძვ. წ. II—I ახ. წ. 1 სს. არქეოლოგიურ კომპლექსებში (სამთავრო, საგურამო, კლდეეთი, ურბნისი, ღები, ბორი, დილომი, ზემო ავკალა, გარნისი, ტანაისი, სიმფეროპოლი)⁴, ხოლო ნაწილი (სარდიონის უხეშად დაქუშავებული ბრტყელ-მრგვალი მძივები, პასტისა და მინის მძივსაკიდთა ზოგი ფორმა) გაცილებით არქაული იერის მატარებელია.

დამწვარ ფენაშივე აღმოჩნდა ბრინჯაოს სხვადასხვა ფორმისა და ზომის 32 ზარაკა. (ტაბ. II, სურ. 2). ზარაკები შემდეგი ფორმისაა: 1) კონუსისებური (გვერდგახსნილი და გვერდგაუხსნელი, ენიანი და უენო), 2) რკოს თავის ფორმის, 3) ნახეარსფეროს ფორმის, რკინის გრძელი ენით. ზარაკთა უმრავლესობა პარალელს პოულობს ძვ. წ. II—I—ახ. წ. 1 სს. მასალებში (წალკა, სამთავრო, უფლისციხე, ურბნისი, დილომი, კლდეეთი, გარნისი, მინგჩაური, დურა-ევროპოს), ხოლო ზოგი უფრო არქაულის შთაბეჭდილებას ტოვებს.

ძელური ნაგებობის ნანგრევებში აღმოჩენილი საგნები გვინდა განვიხილოთ ქართული ეთნოგრაფიული მონაცემების შუქზე.

ნივთების მოპოვების თავისებური პირობები, ძვლების ნაშთების არარსებობა, გამორიცხავს მათ მიჩნევას სამარხულ ინვენტარად. გარკვეული სიუჟეტით შემკული ოქროს სალტის, ბრინჯაოს ზარაკების, ვერცხლის ფირფიტათა ნატეხების, ვერცხლისა და ბრინჯაოს საკიდთა, მძივების ბათქაშებში ერთად აღმოჩენა გვაგარაუდებინებს, რომ საქმე უნდა გვქონდეს საკულტო დანიშნულების ნივთებთან (თუ კომპლექსთან) და, შესაძლოა, საკულტო ნაგებობის ნაშთებთან.

⁴ საქ. მუზ. არქ. მასალის კატალოგი. II, 1955, 51, ტაბ. XXX—7; გ. ლომთათიძე, კლდეეთის სამაროვანი, თბ., 1957; ს. მაკალათია, 1920—1924 წწ. საქართველოში აღმოჩენილი ნეკროპოლების დათარიღებისათვის, საქ. მუზ. მოამბე, ტ. IV, 1928, 170; სამთავროს ქვეყრსამარხების მასალის თარიღი მოგვაწოდა ა. კალანდაძემ, ხოლო ბრილისა და ღების მძივების შესახებ ცნობა მოგვაწოდა გ. გობეჯიშვილმა; Б. А. Куфтин, Арх. раскопки в Триалети, 1941, 220; Шульц, Мавзолей Неаполя Скифского, 1958, 81, ტაბ. XXII; Т. П. Книпович, Танаис, 1949, 42, 44—45; Б. Н. Аракелян, Гарни, II, 1957, 81—83; The Excavation of Dura—Europos, ed. by M. Rostovzeff, II, 1946, 45, ტაბ. X, XIV.

ბატკაშებში აღმოჩენილი საგნები უნდა ეკუთვნოდეს ქართულ ეთნოგრაფულ სინამდვილეში დამოწმებული ერთ-ერთი ძველი ტიპის რელიგიურ-რიტუალურ დროშას—შტანდარტს (ბორაყს).

ქართული დროშები საფუძვლიანადაა შესწავლილი, როგორც ისტორიული, ისე ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით⁵.

დროშის მნიშვნელობა ძველ საქართველოში ძალიან დიდი და მრავალგვარი იყო: იგი იყო ძალაუფლების გამომხატველი, ჯარის ნაწილებისა და სარდლების განმასხვავებელი ნიშანი, ზეიმთა მონაწილე და საკულტო საგანი⁶.

ამჟამად ჩვენ გვიანტერესებს დროშა—როგორც საკულტო საგანი. ქართველ მთიელთა რელიგიურ რწმენაში ღვთაებასთან ერთად დროშას ცენტრალური ადგილი ეკავა. იგი სათემო სალოცავთა წმიდათაწმიდა საგანი იყო, რომელთანაც მისვლა ღვთისმსახურების მეთაურისა და მკადრეს (მედროშის) გარდა არავის არ შეეძლო. დიდ სათემო ზეიმებში დროშა გამოჰქონდათ დარბაზიდან (ან ბელიდან) და ამაგრებდნენ დროშათ საბრძან კოშკზე. სამსხვერპლო ზვარაკთა დაკვლა, როგორც წესი, დროშასთან ხდებოდა. დროშასთან—ღვთაების უდიდეს სიმბოლოსთან აკავშირებდა მთიელი თავისი ცხოვრების მნიშვნელოვან მომენტებს. ოჯახის თავს დამტყდარი დიდი უბედურების ანდა განსაკუთრებული ბედნიერების დროს, დროშა ასახიერებდა ღვთაებას⁷.

პროფ. ვ. ბარდაველიძემ თავის გამოკვლევებში ქართველი ტომების წარმართული სარწმუნოების შესახებ დაამტკიცა, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს ქართველი მთიელების დროშა გენეტიკურად დაკავშირებული იყო ღვთაების სადგომთან—საკულტო ხესთან, რომელიც თავის მხრით წარმომდინარეობდა ტოტემური ხიდან⁸, ხოლო ასტრალური რელიგიის განვითარების მალე საფეხურზე იგი დაკავშირებულია სოლარულ კულტთან და წარმოდგენს სიციცხლისა და ნაყოფიერების ხეს, რომელიც ზარობს დიდი ღედის—ნანას და მის „შვილთა“ სამეფოში⁹. დროშა შემკული იყო ასტრალური ნიშნებით, ქალღმერთ მზე-ქალის ატრიბუტებით—ზარებით, შუბითა და ბურთულით, რომლებიც გააზრებულია როგორც ზეციური ხმის, ელვისა და სხივოსანი მზის სიმბოლოები¹⁰.

ეთნოგრაფ ლ. ბოკორიშვილს დროშის პირვანდელ შესაძლებელ სახელწოდებად ხატი მიაჩნდა. მისი აზრით, კერპად მიჩნეული დროშის ხატში და საერთოდ საგნად გამოკვეთილ ყოველგვარ ხატში ჭვარღვთაების ძალაა ჩაქსოვილი, რეალური ჭვარი ციური ჭვრის გამომხატულებაა¹¹.

ცნობილია, რომ აკად. ნ. მარს ჭვარი და ხატი დაჰყავდა ხისა (მეგრ. ჯა) და ძელის ფუძისეულ მნიშვნელობამდე. მისივე აზრით, ხე და ძელი თავდა-

5 ს. ბარნაველი, ქართული დროშები, 1953, თბ; ლ. ბოკორიშვილი, ხეესურული „ჭვარი“, მსს. საქ. ეთნოგრაფიისათვის, 1961; В. В. Бардавелидзе. Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен, Тб., 1957.

6 ს. ბარნაველი, დასახ. ნაშრ., 1.

7 В. Бардавелидзе, Древнейшие..., 59—61.

8 В. Бардавелидзе, Древнейшие..., 246.

9 იქვე, 105.

10 იქვე, 62.

11 ლ. ბოკორიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 89.

პირველად აღნიშნავდა საკულტო ხეს¹². აქედან გამომდინარე, შესაძლებლად მიგვაჩნია, რომ საკულტო დროშის ძველ სახელწოდებად ჭვარიც ყოფილიყო.

ჯვარი წარმოადგენს საზოგადოების განვითარების ადრეკლასობრივი პანთონის ვარსკვლავებში განსახიერებულ ადგილობრივ ღვთაებათა მეტამორფოზის ერთ-ერთ ყველაზე უფრო გავრცელებულ ფორმას. ამასთან, ჭვრის ნიშანი წარმოდგენილი იყო ნანას კულტში, რომელიც მზის თაყვანისცემას უკავშირდება. სვანებთან და სხვა ქართველ ტომებთან იგი დაკავშირებული იყო მეორე დიდი ღვთაების, ზეცის მბრძანებლის—ფუსნაბუასდის თაყვანისცემასთან¹³.

ზემოთ მოტანილი მსჯელობა დროშის გენეზისისა და მასთან დაკავშირებული ასტრალური ნიშნების შესახებ, საშუალებას გვაძლევს, რომ ძელური ნაგებობის ნაშთებში აღმოჩენილი ოქროს რგოლი წარმოვიდგინოთ საკულტო დროშის — ბორაყის სალტედ. ამის სასარგებლოდვე ლაპარაკობს სალტეზე გაკეთებული სამანქველე ნახვრეტები. სალტეს კომპოზიციის ცენტრში მოთავსებული ზე—სიცოცხლისა და ნაყოფიერების ხეს უნდა გამოსახავდეს¹⁴. რაც შეეხება ხის ორივე მხარეს მოთავსებულ მნათობებს, შესაძლოა, მათგან ერთი მზეს, მეორე—მთვარეს გამოხატავდეს. ასეთ შესაძლებლობას ხელს ვერ შეუშლის ის გარემოება, რომ ორივე მნათობი ერთნაირად არის გამოსახული. აკად. ი. ჭავჭავიძე იწერდა: „...ეს სიტყვა (მზე—ჯ. გ.) თავდაპირველად მართლმშის სახელი კი არა, არამედ მნათობის ზოგადი ცნების გამომხატველი იყო და ამიტომ მთვარის აღსანიშნავად შეიძლება ნახმარი ყოფილიყო... მზის სახელი თავდაპირველად მართლაც მნათობის თვისების ზოგადი აღმნიშვნელი სიტყვა. ე. ი. მიმღეობა ან ზედსართავი სახელი უნდა ყოფილიყო და მხოლოდ შემდეგში ქართულში მზის აღმნიშვნელ ტერმინად იქცა“¹⁵.

მეამსადაპე, თუ გარკვეულ დროს ქართული ენა არ არჩევდა მზისა და მთვარის გამომხატველ ტერმინებს და მათ ზოგადად მნათობის სახელით აღნიშნავდა, შესაძლოა, რომ ჩვენ წინაპრებს მათი გრაფიკული გამოსახვის დროს ერთი და იმავე პირობითი ნიშნისათვის მიემართათ.

მთვარისა და მზის ერთნაირი ნიშნებით გამოსახვა ქართულმა ეთნოგრაფიულმა სინამდვილემაც შემოინახა. სვანურ მასალებში დადასტურებულია, რომ ღამის დიდი მნათობის მთვარის სახელზე შეწირული კვერი—ლა წდამ—ლენზირი ფორმით ემსგავსებოდა ქალბაბარისადმი შეწირულ კვერს, სვანუ-

12 В. В. Бардавелидзе, Земельные владения древнегрузинских святынищ, Сов. этн., № 1, 1949, 98.

13 В. Бардавелидзе, Древнейшие..., 255—256.

14 ნაყოფიერების ხის მორტი დადასტურებულია ქართულ არქეოლოგიასა და ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში და საფუძვლიანად არის შესწავლილი (გ. ჩიტაია, ვ. ბარდაველიძე). სიცოცხლის ხის მორტი არაა უცხო ხოვლეგორას უძველესი პერიოდის მასალებისათვის. 1961 წ. თბილისი ჩრდ. ნაწილში IV საამშენებლო ფენის კედლის ნაშთებში აღმოჩნდა თიხის საბეჭდი ფარფრეა. მისი ერთი მხარე უკავია ხის გამოსახულებას, რომელიც ჩაჭრილი ხაზებითაა შესრულებული. ხის გამოსახულება მოთავსებულია ოთხკუთხოვან ჩარჩოში და აქვს ზემოთ აშვერილი, ორივე მხარეს სიმეტრიულად განლაგებული 4-4 ტოტი (ტაბ. IV).

15 ი. ჭავჭავიძე, ქართველი ერის ისტორია, 1, 1951, 129—130.

რი საწესო მხატვრობაც მზის სხივებსა და მთვარის ნიშნსაც ერთნაირი ნიშნით გადმოსცემდა: ნაპირზე მოკლე ხაზებით შემოვლებული წრეხაზით¹⁶.

სალტის კიდებზე გამოსახული ჯვრები ასტრალურ ღვთაებათა სიმბოლოებს უნდა წარმოადგენდეს. შესაძლოა ისინი ვარსკვლავთა სიმბოლოები იყოს. ჯვრის გამოსახულება ფართოდ იყო გავრცელებული წარმართულ საქართველოში. ამ აზრს ჩვენში წარმოებულ არქეოლოგიური გათხრები ადასტურებენ.

დროშის ბუნზე ჯვრისა და ასტრალურ ნიშანთა გამოსახვის ტრადიცია გვიან დრომდე შემოინახა. მაგალითისათვის შეიძლება დავასახელოთ მკადიჯვრის დროშა, რომლის ბუნზე დაქრელებულია ჯვარი და ასტრალური (შესაძლოა მზის) გამოსახულება¹⁷.

თუ ოქროს სალტებზე გამოსახულ ჯვრებს ვარსკვლავთა გამოსახულებად მივიჩნევთ, მაშინ სალტებზე გამოსახული გვექნება წმინდა ანთროპომორფულ ღვთაებათა პანთეონი, რომლის წევრები ციურ მნათობთაგან მხოლოდ მთვარეს, მზეს და ვარსკვლავებს განასახიერებდნენ. ეს პანთეონი საკმაოდ მარტივ ცას ასახავდა, ცას, რომელიც საზოგადოებას კულტურულ-დელოლოგიური განვითარების შედარებით დაბალ საფეხურს შეესაბამებოდა და უძველესი კლასობრივი საზოგადოების ზედნაშენს წარმოადგენდა¹⁸.

რაც შეეხება ბრინჯაოს ზარაკებს, ისინი ადვილად იკავებენ დროშაზე ადგილს, როგორც საკულტო დროშის მნიშვნელოვანი ატრიბუტი. ზარაკებიანი არქეოლოგიური კომპლექსების რელიგიურ-რიტუალური დანიშნულების საგნებად გააზრების ცდა არაერთგზის ყოფილა.

ძელური ნაგებობის ნაშთებში აღმოჩენილი ვერცხლის ფირფიტების ნატეხები ჩვენ მიგვაჩნია ასტრალური ნიშნებით დაფარული ხარის გამოსახულების ნაწილებად. ხარის გამოსახულება მიმაგრებული უნდა ყოფილიყო დროშის (ბორაყის) თავზე. რამდენადაც შემორჩენილი ნატეხები გვაძლევს მსჯელობის საშუალებას, ცხოველის ტანი უნდა ყოფილიყო განლაგებული პროფილში, ხოლო თავი—პირდაპირ. ხარის ფიგურის ამდაგვარად გადმოცემა დამახასიათებელია ამ პერიოდის ბრინჯაოს ქართული ბალთებისათვის¹⁹.

ხარის კულტი ქართველ ტომებში ერთ-ერთი ყველაზე უძველესი და გავრცელებულია. ამას ადასტურებს არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული მასალა. ხარის კულტი თავის საფუძველში ნაყოფიერების კულტთან მიდის.

პროფ. ვ. ბარდაველიძემ თავის რიგ ნაშრომში, არქეოლოგიურ და ეთნოგრაფიულ მასალაზე დაყრდნობით, დაადგინა ქართველ ტომებში ხარის კულტის ფართო გავრცელება და განვითარების სხვადასხვა საფეხური. თავდაპირველად ხარი განაყოფიერებისა და გამრავლების მფარველ ცხოველური სახის ღვთაებას განასახიერებდა. რელიგიის განვითარების უფრო გვიანდელ საფეხურზე მას ეთაყვანებთან არა თავისთავად, არამედ როგორც ასტრალურ-ანთროპომორფულ ღვთაებათა საყვარელ და მათდამი მიძღვნილ ცხოველს. ხარი ამ ეტაპზე მათ

16 ვ. ბარდაველიძე, ქართული (სეანური) საწესო გრაფიკული ხელოვნების ნიმუშები, 1953, 89—90.

17 ს. ზარნაველი, ქართული დროშები, ტაბ. XXVI.

18 შეად. ვ. ბარდაველიძე. ქართველი ტომების ასტრალურ ღვთაებათა პანთეონის განვითარების ერთი საფეხურთაგანი, მას. საქ. ეთნოგრაფიისათვის. XI, 1960. 154. 156.

19 შ. აშირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, 1, 1944. 95.

ატრიბუტს წარმოადგენს. ამასთან, გარკვეულია, რომ დიდი ღმერთის თაყვანისცემა გენეტიკურად ხარისა და მზის კულტების შერწყმის ნიადაგზე განვითარდა²⁰.

ზემოთქმულის შემდეგ დასაშვებად მიგვაჩნია, რომ ასტრალური ნიშნებით შემკულმა ხარის ფიგურამ თავისი ადგილი დაიკავოს საკულტო-რიტუალური დანაშნულების ბორაყზე. შესაძლოა, იგი „ნაწილიან“ ანუ „ოვალიან“ ღვთაების მიერ ნიშანდებულ ცხოველს განასახიერებდა სიმბოლურად.

ამავე კომპლექსში შედის ვერცხლისაგან კვერავით დამზადებული ხელისა და ფეხის სტილიზებული გამოსახულებანი. ისინი საკიდების შთაბეჭდილებას სტოვებენ და უნდა წარმოადგენდნენ ხატისა თუ დროშისადმი შეწირული ადამიანის იმიტირებულ ნაწილებს.

რაც შეეხება კომპლექსში აღმოჩენილ მძივებს, ისინიც უნდა ეკუთვნოდნენ რიტუალურ დროშას. დადგენილია, რომ საკულტო დროშაში ერთ-ერთ მთავარ სიმბოლურ ატრიბუტად სხივოსანი მზის გამოსახვაა მიჩნეული. ჩვენ მიერ ნავარაუდევ დროშაში, სხივოსანი მზე ოქროს სალტეზე გამოსახული მნათობის გარდა, წარმოდგენილი უნდა ყოფილიყო მძივთა სხმულით. მძივები დამოწმებულია ხევისურულ საბავშვო დღეობაში გამოყენებულ დროშაზე²¹.

ინტერესს მოკლებული არაა, რომ ქართული საქორწინო გვირგვინი შუშის მძივებით არის შემკული და გააზრებულია, როგორც სხივოსანი მზის სიმბოლური გამოსახულება²².

ჩვენი აზრით, შესაძლებელია ძელური ნაგებობის ნანგრევებში აღმოჩენილი ნივთების უმეტესი ნაწილის ერთ მთლიან რიტუალურ კომპლექსად — დროშის (მტანდარტის) შემადგენელ ნაწილებად წარმოდგენა. კომპლექსის ასეთი გააზრებით იხსნება სხვადასხვა დროის ნივთთა ერთად თავმოყრის ფაქტი. საკულტო ხასიათის საგნები ყველაზე კონსერვატული ბუნებისაა. სავსებით დასაშვებია, რომ მძივები და ზარაკები საუკუნეთა მანძილზე ემატებოდა დროშის აკაზმელობას. ამასთან, exvoto თავისი „წმინდა“ ბუნების გამო საუკუნეთა განმავლობაში ხელშეუხებელია.

აღმოჩენილი მასალის მიხედვით, ხოვლეს დროშის ზედა ქრონოლოგიური არსებობა ძველ და ახალ წელთაღრიცხვათა მიჯნით განისაზღვრება. როგორც იყო ქვედა ქრონოლოგიური ზღვარი, ძნელი სათქმელია. სარდიონის უხეშად დამუშავებული მძივებისა და ზოგი სხვა ნივთის თარიღი საკმაოდ ქვემოთ ეშვება. რაც შეეხება ოქროს სალტეს, იგი კლასობრივ ურთიერთობათა ადრეული საფეხურის შესატყვისად გამოიყურება. თუმცა მასზე მოცემული სიუჟეტური გამოსახულების ერთგვარი სქემატიზმი და მცენარეული საწყისის სიუჟეტზე შესაძლოა არ გამორიცხავდეს მის შექმნას ზედა ქრონოლოგიური ზღვარის (წელთაღრიცხვათა მიჯნა) მახლობლად და ადრე შექმნილი ასტრალური სქემის მოგვიანო ასახვას.

ყურადღება გვინდა შევაჩეროთ საკულტო კომპლექსის ახლოს აღმოჩენილ ქვევარზე. შეიძლება მისი „საზედამე“ ქვევრად გააზრება. მეღვინეობა-

20 В. Бардавелидзе, Древнейшие...; В. Бардавелидзе, Главное божество древн. груз. пантеона Гмerti, Вопросы этн. Кавказа, 1952, 305 и далее.

21 ლ. ბოკორიშვილი, დასახ. ნაშრ., 88.

22 ვ. ბარდაველიძე, ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან (ღვთაება ბარბარ—ბაბარ), 1941, 76.

მევენახეობის კულტურა იმდენად ღრმად გაჭდა ქართველი ხალხის ყოფაში, რომ მისი ცალკეული ელემენტები, მათ შორის შრომის იარაღები, პრაქტიკული გამოყენების გვერდით, იქცნენ თაყვანისცემის საგნებად. ქართულ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში დამოწმებულია მარნისა და ცალკეული ქვევრების სალოცავ ობიექტებად მიჩნევის შემთხვევები²³. ამიტომ, საუკუნით კანონზომიერია საჯულტო კომპლექსის შემცველი ნაგებობის ნანგრევთა გვერდით ქვევრის ნაშთების აღმოჩენა.

რაც შეეხება ძეღურ ნაგებობას, იგი „ხატის“ („ჭვარის“) ნაგებობის ნაშთი უნდა იყოს, მაგრამ ნანგრევების უკიდურესი ფრაგმენტულობის გამო, ძნელია თქმა სახელდობრ კომპლექსის რომელი ნაწილისა²⁴.

ძვ. წ. I ათასწლეულის შუა ხანებისათვის ხოვლე წარმოადგენდა მსხვილ სამოსახლოს, რომელსაც ჰქონდა თავისი სახელოსნო უბანი და ციხე, მის გარშემო გაშლილი მოსახლეობით. ასეთი სამოსახლო თავის შემდგომ განვითარებაში ქალაქად იქცევა²⁵. სპეციალურ ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ხოვლეს ძველი მოსახლეობა ძვ. წ. IV ს. სამხედრო თავდასხმის მსხვერპლი გახდა. ხოვლეს ძველი სამოსახლოს არსებობის შეწყვეტა, სამხედრო კატასტროფის გარდა, განაპირობა იმ პერიოდის ქართლში მომხდარმა სოციალურ-ეკონომიურმა ძვრებმა. ხოვლე შეუფერებელი აღმოჩნდა იმ როლისათვის, რომელსაც ადრეკლასობრივი ქართლის საზოგადოება და მისი მეურნეობა ქალაქს აკუთვნებდა. ამიტომ ახალ სამეურნეო და პოლიტიკურ ერთეულში მისთვის ადგილი არ აღმოჩნდა²⁶.

გ. ცქიტიშვილის თვალსაზრისით, შესაძლოა, ხოვლეგორაზე ცხოვრებას შეწყვეტის ერთი მიზეზი ვეძიოთ მევენახეობის შემდგომ განვითარებაში, რამდენადაც ხოვლეგორა არ მდებარეობდა სავენახე მიწებში²⁷.

ძვ. წ. IV ს-ის შემდეგ ხოვლეგორასა და მის ირგვლივ მდებარე სამოსახლოზე სიკოცხლის კვალი არ ჩანს. ძველი „სახელოსნო უბნის“ ტერიტორია ძვ. წ. II—I სს. გამოყენებულია სასაფლაოდ. ხოვლეგორაზე შეწყვეტილი ცხოვრება ინაცვლებს მის სამხერთ-დასავლეთით—ჩეხხმელსა და კვართაკენ, სადაც ძვ. და ახალ წელთაღრიცხვათა მიჯნისათვის გვაქვს საკულტო-რიტუალური დროშის შემცველი და, შესაძლოა, საკულტო ნაგებობის ნაშთები, ხოლო შემდეგში, შუა და გვიანფეოდალური სოფლის მატერიალური კულტურის ძეგლები (ეკლესიები, კოშკი, საცხოვრებელ ნაგებობათა ნაშთები).

²³ საკითხის გარშემო ვრცლად იხ. В. Бардавелидзе, Древнейшие религиозные...; Н. С. Топурия, Из истории мат. культуры груз. народа (автореферат).

²⁴ ასეთი ვარაუდის დაშვებას გვიპარნახებს ძეღური ნაგებობის ნაშთებში ex voto-ს დიდი რაოდენობით და დროშის ნაწილების აღმოჩენა. ასეთი დაშვების შესაძლებლობას ხელს ვერ შეუშლის ის გარემოება, რომ გვიანი „ხატის“ („ჭვარის“) ნაგებობანი და ჩვენამდე მოღწეული ქრისტიანული ეკლესიები ქვითაა ნაგები. ქვის უძველესი „ხატის“ შენობების გვერდით, ალბათ, ხით ნაშენიც იქნებოდა. ამას უნდა უბამდეს მხარს შატანის ცნობა ქართლში პირველი ქრისტიანული ეკლესიის ხით აშენების შესახებ (ქ. ც., I, 112). აგრეთვე ოსების მთავარი სალოცავის რეკომ-ძეღურის ძეღური ნაგებობისა და სვანეთში ეკლესიებზე ძეღური მინაშენების „ლაპარის“ და „ლაღბაშის“ არსებობის ფაქტი.

²⁵ დ. ხახუტაიშვილი, დასახ. ნაშრ., ისტ. ინსტ. შრ., V, ნაკვ. I, 194.

²⁶ იქვე, 194—195.

²⁷ გ. ცქიტიშვილი, ხოვლეგორელთა საშინაო ყოფა და მეურნეობა. წყარომცოდნეობისა და ისტ. გეოგრაფიის განყ. II სამეცნ. სესია, მუშაობის გეგმა და მოხს. ანოტაციები, თბ., 1964, 11.

საკულტო-ოიტუალური დროშის აღმოჩენის ფაქტი გვაპარაუდებინებს ძვ. მიწურულისათვის ამ ტერიტორიაზე სასოფლო თემის არსებობას.

ძველ და ახალ წელთაღრიცხვათა მიჯნისათვის „ღუბეში“ აღმოჩენილი საკულტო შტანდარტის მფლობელნი და ხოვლეგორის უძველესი მოსახლეობა კულტურულ-ეთნიკურად ერთგვაროვანია. ამაზე მიუთითებს საამშენებლო ტრადიციის მსგავსება (თიხით შეღესილი მსგავსი ძეგური შენობები) და რელიგიურ ატრიბუტთა იდენტურობა (სიცოცხლის ხისა და ციურ მნათობთა მოტივი).

P. S. 1963 წელს ქსნის ხეობას სოფ. გავაზის წმ. ბარბარეს ეკლესიის ნანგრევებში ვიპოვეთ ვერცხლით შექვიდილი ხის ბორაყი. იგი ორი ნაწილისაგან შედგება — ტარისა და საკუთრივ ჯვრისაგან. ტარის ქვედა ნაწილს შემორტყპული აქვს ისეთივე წერტილ-წნეხოვანი ტექნიკით შესრულებული სალტე, როგორც ხოვლური ბორაყის სალტეა. გავაზური სალტე ხის ტარზე მიმაგრებულია რკინის მანკვლებით. ხოვლური სალტის დიამეტრია 3,2 სმ, გავაზურისა—3,4 სმ. ტარი ბოლოვდება 9 სმ დიამეტრის მქონე სფეროთი. მასზე მიმაგრებულია გრძელი მასრა, რომელზეც წრიულ ხაზებს შორის შემდეგი წარწერაა ამოკვეთილი: „გაეაკეთეთ ჩვენ ბუთხუზებმა და კაქიურებმა ეს წმინდა ბარბარის ხატი. გაკეთდა გიორგი ნეფის დროს. დასრულდა ამ ხატის გაკეთება მაისის შეიღს ქკს უბე (1798 წ.). შა(ა)კედიწეს ათმა კომბლმა ბუ(თხუზ)მა, ოთხმა კომბლმა კაქიურმა“. რაც შეეხება საკუთრივ ჯვარს, მისი ქვედა მკლავი განიერი სალტითაა შემოქვიდილი, ხოლო ზედა და გვერდით მკლავებზე სტილიზებული სიცოცხლის ხეა გამოსახული. ჯვრის მეორე მხარეს წარწერაა ამოკვეთილი: „ქ. ეს ბოვრაყის თავი შეეწირე წმინდა ბარბარეს ბუთხუზმა გიორგიმ და ივანემ და ბერმა და გაბრიელ“.

როგორც ვხედავთ, აშკარაა სტილისტური და იკონოგრაფიული შეხვედრები, როგორც ელინისტური ხანის, ასევე XVIII ს-ის მიწურულის ორ ქართულ ბორაყს შორის.